

Fábián Nikolett

ÚJ MÓDSZEREK A HOLOKAUSZT OKTATÁSÁBAN

Bevezető

Hazánkban a jelenlegi gyakorlat az, hogy személytelenül, minden előkészítés nélkül zúdulnak a tanulókra a borzalmas képek, tények és számadatok anélkül, hogy ismernék az előzményeket vagy akár a zsidó nép kultúráját. A legnagyobb veszélye ennek az, hogy egy olyan védekező mechanizmus lép életbe, amellyel a jövőben igyekeznek elkerülni, háritani, hogy újra ebbe a témába bonyolódjanak. Pedig folyamatosan gondoskodnunk kell arról, hogy az újabb és újabb generációkban kialakuljon annak az igénye, hogy a holokauszthoz hasonló történelmi tragédiák ne ismétlődhessenek meg soha többé.

Hogy gondolkodnak tehát napjainkban a téma szakértői? Mit kellene változtatnunk a megszokott pedagógiai gyakorlatunkon?

Ne a halált, az életet tanítsuk!

A holttestek helyett mutassunk emberi történeteket az élni akarásról, az önfeláldozásról! Adatok, statisztikák helyett az egyéni sorsok segíthetnek átélni a történeteket. A pusztítás borzalmi helyett az odavezető út tanulságait érdemes hangsúlyozni, hiszen ennek tudatában tehetünk ellene, hogy hasonló folyamatok lejátszódhassanak.

A jeruzsálemi városnéző séták örök emlékek lesznek számomra. Vezetőnk határozott képet vázolt nekünk arról, hogy a történelmi események és az emberi természet hogyan eredményezték egy olyan város kialakulását, ahol sok az egyet nem értő, de egymás mellett élő csoport. Falak, kapuk, negyedek, vallások és irányzatok, különböző szokások, életmódok, és persze a mindent átható spiritualitás városa a sokszínű Jeruzsálem, ami minden ottélőnek szívügye, még ha másként is. Sokat tanultam az elfogadásról, a média minden tény eltorzító hatásáról, hiszen a nyugodt, békés egymás mellett élés képei sosem lesznek olyan hír értékűek, mint a terrorcselekmények, holott az emberek döntő többsége békében él.

Az idő múlásával egyre kevesebb túlélő mesélheti el a holokauszt borzalmait. Világszerte zajlik egy mozgalom, melynek keretében igyekeznek minél több interjút, videófelvételt, filmet készíteni a túlélőkkel, amíg lehet, amíg ezek az idős emberek még életben vannak. Ezek a filmek is átestek egy fejlődésen, hiszen az elsők vágatlanul készültek, hosszúak, az alapelv pedig az volt, hogy egy az egyben a túlélő szavait, érzéseit tükrözzék, és véletlenül se szakítsák őt félbe. Az alkotók abban bíztak, hogy minél részletesebbek ezek a beszámolók, annál hitelesebbek és hatásosabbak. A gyakorlat viszont azt igazolta, hogy sem múzeumokban, sem kiállításokon, sem a tanítási órákon nincs idő ezeket a visszaemlékezéseket úgy végighallgatni, hogy azok megbeszélésére, feldolgozására is legyen idő. A második sorozat a videóinterjúkat már rövidebb részletekre osztotta, ahol egy konkrét esemény elmesélése

történik pár percben, és ez jól használható a tanultak alátámasztására. Viszont a tizenévesek továbbra is unalmasnak találták ezeket a bejátszásokat, hiszen végig az idős túlélő arcát látni a filmen. Ezután fontos újítások következtek: eredeti helyszíneken kezdtek a túlélőkkel forgatni, és nemcsak a gettóban vagy lágerben töltött időről, hanem arról is, hogy előtte hol és hogyan éltek, illetve hogyan álltak talpra a háború után. Váltakoznak a helyszínek, a beszámolók rövidebbek, lényegre törőbbek, a szereplőket közelebről megismerve könnyebben azonosulni tudunk velük. Ilyen a *Legyen emléked szeretetté* című film, melyet a Jad Vasem Intézet munkatársai készítettek.

Ovadija Baruch holokauszt túlélő filmje az egész képzés csúcspontja és kvintesszenciája. Mindazt sugallja a film, amelyről egész héten beszélgettünk a képzés alatt, és már a holokauszt oktatás új irányelvei alapján készült. A filmet minden résztvevő megkapta, magyar feliratozású, és alkalmat adhat mély beszélgetésekre tanulóinkkal. Ilyen filmekre lenne szükség magyar helyszíneken, magyar túlélők történeteivel is! A film felkavaró, és sokat segítettek nekünk abban is, hogy egy ilyen film vetítésének és megbeszélésének mi a hatékony módszertana. Itt jegyezném meg, hogy az izraeli utamat követően láttam egy vadonatúj filmet (2018. január), amely az HBO saját gyártása, címe: *Szám a dédnagyapa karján*. A tanulmányutamon szerzett tapasztalataim alapján mondhatom, hogy az amerikai alkotók is a legújabb elvek figyelembe vételével készítették a filmet, amely befogadható és nem sokkoló, szívhez szóló és nem elborzasztó, nem monoton történetmesélős, hanem pörgős és látványos, kézzel rajzolt animációk tarkítják, valamint nem egy idős ember visszaemlékezése alapján, hanem egy fiatal gyerek, a dédunoka szájából hallhatjuk a történeteket. Akár egy 5. osztályba is bevihető film, mestermunka. Ha nem lettem volna a Jad Vasemben, talán észre sem venném, mennyi munka van mögötte, annyira könnyed. Már amennyire persze a téma engedte. Rövid és velős, 27 perc.

Az embermentők bátor tettei példamutatóak lehetnek a jövő generációi számára! Oscar Schindler nem az egyetlen ilyen ember, de természetesen óriási élmény volt látni a Világ Igazai emlékére ültetett fák közt az övét a Jad Vasem kertjében. Jeruzsálemben volt alkalmam megismerni és hallgatni a magyar származású David Gur személyében egy igazi ellenállót, aki a cionista mozgalom aktív tagjaként sok-sok zsidó társa életét mentette meg azzal, hogy hamis okmányokat készített nekik, kockáztatva saját életét. Az ő szavai meggyőztek arról, hogy az igazi hősök a hétköznapi hősök.

A második világháborúval foglalkozó történészek között hosszú idő óta folyik a vita Zofia Kossak-Szczucka ellentmondásos nézeteivel kapcsolatban: egyrésztől lengyel katolikus nacionalistának és antiszemitának írják le, amit ő valójában soha nem tagadott. Másfelől azonban személyében annak az őszinte és mindenekelőtt szimbolikus tettnek a megtestesítőjét látják, aki felhívást intézve a lengyel nemzet lelkiismeretéhez, az életét kockáztatta azzal, hogy részt vett a lengyelországi zsidók legalább egy részének megmentésében a német halálosztók elől. Ez a szervezethez, ez a fajta megszólítása a passzivitásba burkolózó tömegeknek mindenképpen hatott, és ennek gyakorlati jelentősége is lett. Úgy gondolom, hogy üzenete egyetemes: legyünk bármilyen kultúra részei, legyenek hagyományaink

bármennyire különbözőek, legyen más a vallásunk, embertársainkon kötelességünk segíteni, ha az alapvető emberi méltóságon, emberi jogokon tipornak, és tömegesen vannak emberek közvetlen életveszélyben. Az élet tisztelete minden felett kell hogy álljon. Erre utalnak Kossak-Szczucka szavai: „Kockáztattam az életem és befogadtam őket, nem azért, mert zsidók voltak, hanem, mert üldözték őket. Pusztulásra ítélték őket, noha nem követtek el semmit. Ez nagyon megrázott. Egyszerűen tettem a kötelességem, mint ember.”

A Marvel-generációnak, vagyis a képregények lapjain született szuperhősöket csodáló fiataljainknak is nagy szüksége lenne minél több olyan létező, hétköznapi ember cselekedeteit megismerni, amely útmutató arra, hogyan győzzük le magunkat, a félelmeinket, és hogyan tehetünk másokért sokat ott, ahol élünk. Valódi hősök történeteit adhatjuk át diákjainknak.

Ne azt emeljük ki, hogy nációk követték el a zsidók ellen a szörnyűségeket, hanem azt, hogy emberek emberek ellen!

Holokausztról beszélgetni diákjainkkal nem lehet anélkül, hogy ne tisztáznánk velük az antiszemitizmus fogalmát, eredetét, mozgatórugóit és következményeit az egyes történelmi korokban.

A fogalom szinte egyidős a zsidósággal, eltérő kultúrájuk mindig adhatott alkalmat kirekesztésre, bűnbakkeresésre, és a történelem egyik nagy tanulsága, hogy mi a közös vonása azon korszakoknak, amikor ezek az indulatok fellángolhattak: az emberi kilátástalanság, sikertelenség, a fejlődés hiánya, betegségek, járványok, szegénység és létbizonytalanság mindig kedveztek annak, hogy a nehéz sorsot külső tényezőkkel, külső ellenségképpel magyarázza a kor embere. Jézus kereszthalálától kezdve a pestisjárványokon át emberek eltűnéséig sok-sok mindent írtak a zsidók számlájára. Az emberek ősi, ösztönös félelmeire építve a zsidót a keresztény embert fenyegető veszedelemként mutatták be. A középkori vérvádaktól, inkvizíciótól a modern kor összeesküvés elméleteiig végtelenül egyszerű volt a bajok okaként a zsidó embereket megnevezni. Manapság is az egyik legelterjedtebb sztereotípiája, hogy a zsidók át akarják venni a világ fölött a hatalmat. Minél felvilágosodottabb volt viszont egy-egy kor, az ilyen nézetek helyébe a humánus, egyenlőségeszmény, tolerancia, liberalizmus, befogadás és a polgári szabadság gondolata lépett.

Szépen tükrözi például az „aranykor” felvilágosult, előremutató, emberközpontú felfogását sok olyan kinyilatkoztatás, mely a zsidó emancipáció mellett és az antiszemita gondolatok ellenében fogalmazódott meg a korszak fontos személyiségeitől. Jellemző ezekre az évtizedekre, hogy az ilyenfajta gondolkodás volt a meghatározóbb, jellemzőbb, így a kirekesztő hangok kisebbségben maradhattak. Kossuth: „*az antisemitikus agitációt mint a XIX. század embere szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhozzatom*” – személy szerint teljes mértékben azonosulni tudok ezekkel a szavakkal, 2018-ban pedig többszörösen is.

Számomra a legszívszorítóbb részletek a gyerekekkel kapcsolatosak, hiszen ők a legártatlanabb áldozatai a soának. *A holokauszt művészete* című kiállítás billentett ki leginkább

az egyensúlyomból a továbbképzés során, hiszen az alkotások történetét és az alkotók sorsát is jól ismerve nagyon érzelemgazdagon adta át a vezetőnk a gettók és a lágerek világát. Pedagógusként próbáltam elképzelni, hogy ilyen szűkös lehetőségek közepette hogyan lehetett a gyerekekről gondoskodni, őket tanítani, nevelni, és leginkább tartani bennük a lelket. Ez annyira foglalkoztatott, hogy aznap este álmodtam is erről: gettóban élve próbáltam a rám bízott kicsikben fenntartani a gyermeki játékosságot, kíváncsiságot és örömet.

Embernek lenni az embertelenségben... ez maradt fegyverek híján a gettósított, deportált és gyűjtőtáborokban tengődő zsidók ellenállásának szinte egyedüli lehetősége. A történelmi eseményeket megváltoztatni nem tudták ugyan, de lelkiismeretük, méltóságuk érdekében a végsőkig őrizni próbálták emberi mivoltukat. Hogy hogyan? Voltak színházi előadások, önszerveződő csoportok, volt, aki verset írt, festett, volt, aki nyelvet tanult. Mindezt úgy, hogy napi 200 kalóriánál is kevesebb ételhez jutottak. Ezek azok az emberi momentumok, amelyeket meg kell mutatnunk diákjainknak!

A táborok világa külön létező??

Jogos összegzés Yechiel Dinur írótól, Auschwitz egykori foglyától a tábort külön planétának tekinteni. Aki átélte, akinek múltját és egész életét eltorzította a tábor valósága, aki az embertelenség áldozata, aki hiába is várta, hogy egy emberi világ rendjének megfelelően a borzalmaknak vége legyen. Nem csoda, ha úgy érezte, egy másik planétára került: távol a Föld nevű bolygótól és az emberi társadalomtól.

Kevésbé tűnik számomra jogosnak az a hárítás, ami a mai kor emberében egyfajta védőpajzsként munkál, amikor a soá, a haláltáborok világa szóba kerül. Egyszerűbb nem engedni közel magunkhoz a borzalmakat, nem engedni, hogy letaglózzanak, felkavarjanak. „Ez nekem túl nehéz téma”, „már megint a holokauszt?” – mondták az ismerőseim közül sokan, amikor invitáltam őket a *Saul fia* című film megnézésére. Nyitott, értelmes, empatikus emberek, akik féltik a nyugalmaikat. Az ilyen emberek is úgy tekintenek a táborok világára, mint nem evilági dologra, az emberi világtól független létezőre. Csak míg egy túlélőtől ez érthető, a mai kor kényelmes embere számára ez csak egy egyszerű lehetőség a nemet mondásra.

Ki kell tehát jelentenünk – bármennyire fájdalmas –, hogy a náci táborok borzalmi is az emberi világ részét képezik, az emberiségnek egy nagyon veszélyes és sötét oldalát a maga kegyetlenségével, önzésével, hatalomvágyával, embertelenségével. Ami pedig még fontosabb: szembe kell ezzel néznünk, mert ha nem tesszük, újra és újra megismétlődik. Gondoljunk az olyan genocídiumokra, melyek már a II. világháború után történtek: Srebrenica, hutuk a tuszik ellen Ruandában, etnikai tisztogatás Koszovóban... Az egyik legveszedelmesebb emberi tényező a közömbösség, ami nem engedte a tömegesebb embermentést a II. világháborúban, és ami szőnyeg alá söpri a holokausztot, mint ahogy a jövőbeni hasonló történéseket is mondván, hogy kellemetlen igazság. Vegyünk példát Németország jelenlegi vezetőitől vagy Ferenc pápától, akik az antiszemitizmus elleni küzdelem kiemelkedő, aktív szereplői napjainkban.

A II. világháború előtt, alatt és után történt események egyaránt fontosak!

A történelmi narratíva fontosságát minden előadónk hangsúlyozta. Egy angol nyelvű szóvicc is elhangzott, miszerint angolul a történelem: „his story”, azaz „az ő története”. Számtalan esetben lehettünk tanúi történelemhamisításnak, és megrázó belegondolni Hitler teóriájába a prágai zsidó múzeumról, ahol tervei szerint nyilván náci szemszögből mutattak volna be egy népet és a sorsát. A diktátor előre felkészült a történelem meghamisítására, mielőtt a rémtetteket végrehajtotta volna. Hátborzongató elképzelni, mi lett volna, ha megvalósul.

A varsói gettóban tudatosan hoztak létre egy illegális archívumot Oneg Shabbat néven, melynek dokumentumait 3 tejeskannában rejtették el, ezek közül kettőt megtaláltak a háború után. Ringelblum és társai arra törekedtek, hogy a lehető leghívebben és legrészletesebben dokumentálják az egész közvetlen történelmet, az egyének és a teljes zsidó társadalom pusztulását.

Nem véletlen, hogy a Jad Vasem Intézet nagy igényességgel választja ki azokat az előadókat és forrásokat, akik és amik segítenek a mindenféle országból érkezett pedagógusoknak eligazodni a történelem útvesztőiben. Zsidó szakemberek narrációjában megismerni a XX. század vagy akár a régebbi korok eseményeit rendhagyó élmény, és úgy gondolom, hogy holokausztról előadni így a leghitelesebb. Yehuda Beuer professzort a jelenleg élő legnagyobb holokauszt szakértőnek tartják. Személyesen találkozhattunk vele, és hallgathattuk a szavait.

Chava Baruch személyében pedig magyar anyanyelvű előadót kaptunk a hazai történesekkel foglalkozó óráinkra. Szakmaisága, munkája, egyénisége, előadói stílusa, humánuma követhető példaként áll előttem. Személyes megközelítése lebilincselően érdekes, érzelmekre ható, tanulságos és iránymutató egyben. Megtanultuk tőle, hogy ne csak borzongjunk a szörnyűségek láttán, hanem itt is az emberi természet sajátosságait és a megrendítően emberi pillanatokot vegyük észre. Második generációs elszenvedője ő a II. világháború eseményeinek, a holokauszt túlélők gyermekeit szokás élő emlékgyertyákként is emlegetni. Liebricht kutatásai szerint létezik transzgenerációs trauma, mely köszönhető a családban elhangzott rémtörténeteknek, vagy akár annak a beszédes csendnek, ami a kimondhatatlan titkok velejárója. Ez a generáció nem lázadt, a gondoskodás és a munka élteti. Felmerül a kérdés, hogy a soá milyen hatással van a 3. generációra? Kutatandó terület, de van hatása, az biztos.

Iskolai munkámban az egyik legjobban, mondhatni egy az egyben felhasználható elem a magyar származású, fiatal, 4 gyerekes zsidó rabbi, Yeshaya Balog szövegelemző órája, melyen egy náci tiszt és egy zsidó áldozat naplójából ismerhetjük meg ugyanannak a transzport szerelvénynek az útját és az út történéseit. Ennél hatékonyabban nem mutatható be, hogy ugyanazt az eseményt mennyire más módon meséli el két szereplő, mennyire szubjektív a történetmesélés műfaja. A hiteles források alapján jól elkülöníthetők a tettesek, a passzív szemlélők és az áldozatok. A transzportot felügyelő náci tiszt karaktere riasztóan ismerős, a gyakran felbukkanó történelmi veszélyfigura: a hatalmat szolgáló, parancsokat teljesítő üres személyiség. A naplórészletek persze azt is megmutatták számunkra, hogy milyen gazdag dokumentum gyűjteménye van a Jad Vasem Intézetnek.

Mutassuk be a hiányt, amit a zsidó közösség eltűnése okozott városunkban!

Jó lehetőséget kínálnak a helytörténeti kutatások és források arra, hogy közelebb kerülhessünk a zsidó kultúrához. A saját, ismert településünk hétköznapjaiban sokkal könnyebben képzelhetjük el ezt a közösséget. Itt a Jászságban kutandó téma és jól használható forrásanyag egyaránt rendelkezésre áll. Kiss Erika: *A jászsági zsidóság emlékeiből* című könyve ráadásul ismerős családokat, személyeket is bemutat. Az ő élettörténetükön keresztül is sokat megtudhatunk a zsidó ember életmódjáról, szokásairól. Diákokkal érdemes körüljárni például az alábbi témákat: tanulás, ünnepek, étel, ruházat, naptár, család, lelki élet. Akik számára nem idegen a zsidó vallás és kultúra, jóval kevésbé találják meg őt az antiszemita gondolatok.

„Szent István népe vagyunk mi, testvéreim, valláskülönbőség nélkül, zsidók és keresztények egyaránt. Honszerző Árpád seregével jött be a zsidóság egy része turulos zászlók alatt, nagy része már itt lakott a régi Dáciában és Pannoniában, itt telepedtek le a római légiókkal még a honfoglalás előtt. Ez megcáfolhatatlan történeti tény. Ez ad nekünk jogot a Kárpát koszorúzza magyar földhöz. Véréinkkel és verítékünkkel öntöttük mi is, mint a földet turo magyar paraszt. Szent István Palládiuma véd 900 év óta és a Szent Korona, melynek fénye beragyogja Jákob sátrait is.”

Ez az 1940-es érzelmileg felfűtött beszéd egyértelműen mutatja, hogy a magyar zsidók mennyire a tudatában voltak azon régre visszanyúló gyökereiknek, amelyek őket a Kárpát-medencéhez fűzték. A honfoglalás óta itt élő magyarokkal való kapcsolatuk nagyon hullámzó képet mutatott az évszázadok során. A mindenkori királyok önkénye, érdeke, politikája, szellemisége nagyban meghatározta az ő sorsukat. Könyves Kálmán, Károly Róbert vagy Hunyadi Mátyás korában felgyorsulhatott a zsidók emancipációja, védelmet és jogokat kaphattak. Legalább ilyen fontos Bethlen Gábor szerepvállalása Erdélyben, vagy II. József Türelmi Rendelete, mely véget vetett a középkori korlátozásoknak. II. József egy másik rendelete engedélyezte a zsidók számára a német nevek felvételét, illetve azt, hogy a jiddis helyett németül beszéljenek. Ennek ellenére a magyarországi zsidóság asszimilációja nem a németiség, hanem a magyarok felé indult meg. A pesti hitközség 1834-ben magyar tannyelvű iskolát nyitott. II. József rendelete nehéz választás és kihívás elé állította a zsidóságot ekkor; egyfelől megnyílt számukra a modernizáció, a beilleszkedés kapuja, másfelől viszont ezzel pont saját identitásuk megőrzése került veszélybe. Egyenes út vezetett az ortodox és neológ irányzat szétválásához.

1867-ben, a kiegyezés évében az alábbi törvényt születt:

„1.§. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottak nyilvánítanak.

2.§. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik.”

Az egyenjogúsítás elérése és az első világháború közötti ötven év a magyar zsidók számára számbeli növekedést, valamint politikai és gazdasági megerősödést hozott. 1895-ben bekövetkezett a recepció, vagyis a zsidó vallást államilag elismert felekezetté nyilvánították, bevették a többi (katolikus, görögkeleti, unitárius stb.) közé. Általában véve a

zsidóság a dualizmus korában döntő súllyal bírt a magyar gazdaság irányításában. A zsidók túlsúlyának háttére Magyarország elmaradott gazdasági helyzete volt, ez tág teret nyitott a kezdeményezőkézséggel rendelkezők gazdasági tevékenysége előtt. Ilyen készséget a városi német polgárság és a zsidóság körében lehetett találni. A szellemi, kulturális vagy akár sportélet számára is sok kiemelkedő alakot adott a zsidó közösség, gondoljunk Molnár Ferenc, Ignótus, Bródy Sándor nevére, vagy Hajós Alfrédra, illetve az UTE és MTK alapítóira.

A keresztény és a zsidó középosztály ellentéte jellemezte ezt a korszakot is, ami vélhetően ellentétes irányú társadalmi mozgásukból adódott: a dzsentrik lesüllyedéséből és a zsidók felemelkedéséből. Mindez kiegészült a két fél kulturális orientációjának különbözőségével is. A keresztény tradicionalizmussal, múltba nézéssel és bezárkózással szemben a zsidó polgárság és értelmiség racionálisabb, a világra és kultúrára nyitottabb, kozmopolita értékeket favorizált. Ezen ellentétek nyomán az 1870-es évektől kezdődően Magyarországon is megjelent a politikai antiszemitizmus (Istóczy Győző, tiszzaeszlári per, Hangya, Bartha Miklós – Kazárföldön...)

Az első világháború ellentmondásos helyzetbe állította a magyar zsidókat. Itt volt a történelmi alkalom, hogy bizonyítsák hazaszeretetüket és hűségüket Magyarország iránt, amely a Monarchia részeként belekeveredett a háború örvényébe. Több ezer neológ és ortodox zsidó együtt jelentkezett a toborzóbizottságoknál, együtt harcoltak a fronton és együtt is estek el. Ugyanakkor a magyar zsidók tömeges kiállása sem vette elejét azoknak a vádaknak, hogy a zsidók kivonják magukat a harcokból. A háborús veszteség csak olaj volt az antiszemitizmus tüzére.

A XIX. század második felétől saját városomban, Jászberényben is érződik a politika és gondolkodás változásának hatása. 1840-ben fogadta el az országgyűlés azt a törvényt, amely szabad lakhatást és kereskedést biztosít a zsidóknak az ország egész területén. A zárt közigazgatási rendszerű Jászkun Hármaskerület, mely a redemptio (önmegváltás) révén a terület kizárólagos birtokosa volt, idegeneket nem, vagy csak nagyon nehezen engedett be. Így történhetett, hogy Buck Gábornak, aki a zsidó kereskedők közül elsőként kapott letelepedési engedélyt Jászberényben, 1850-ig kellett várnia. Ezt követően viszont felgyorsult a zsidó családok letelepedése, hiszen a jászok is érezni kezdték ennek előnyeit. 1853-ban már 260 fős volt a város zsidó közössége. Számárujukhoz képest sokkal jelentősebb volt részvételük a gazdasági és kulturális életben egyaránt. Jogászok, orvosok, bankvezetők, tanárok, iparosok, kereskedők, kocsmárosok, mesteremberek gazdagították a város életét minden értelemben. 1890. szeptember 10-én zsinagógát avattak.

Zsidó polgárok és családok aktív közreműködésével zajlottak a hétköznapok, és a soá egy azóta is betöltetlen űrt, hiányt hagyott hátra ezeknek az embereknek az eltűnésével. Sok egyéni történetet hallottam, olvastam, és nap mint nap szembesülök itt Jászberényben azokkal a dolgokkal - egyes épületektől a helyi autóbuzsközlekedésen (Strompf Pál, mérnök) át az iskolámban egykor tanító tanárok (Gergely Adolf) örökségéig -, amiket a város zsidó lakossága hátrahagyott. Hosszú lenne felsorolni, de néhány példa: Székely Mihály

operaénekes, Jászberény díszpolgára), Holló Kálmán, Bender György, Székely András orvosok, az utóbbi szintén Jászberény díszpolgára vagy a Gimnázium egykori tanulói közül az akadémiussá lett Holló János és Háy László közgazdász egyaránt gazdagították a város életét és hírnevét.

Zsidó polgárok és családok aktív közreműködésével zajlottak a hétköznapiak, és a soá egy azóta is betöltetlen űrt, hiányt hagyott hátra ezeknek az embereknek az eltűnésével. Sok egyéni történetet hallottam, olvastam, és nap mint nap szembesülök itt Jászberényben azokkal a dolgokkal (egy-egy épülethez a helyi buszközlekedésen át az iskolában egykor tanító tanárok örökségéig), amiket a város zsidó lakossága hátrahagyott.

Zárszó

Ezen új irányelvekhez módszertani segédletet is bőven kaptunk, így készen állok arra, hogy segítsek kollégáimnak egy-egy holokauszt emléknapi megszervezésében, osztályfőnöki órákon felhasználható óratervek, óravázlatok készítésében, valamint gyakorlatban megvalósítható workshop, kooperatív vagy interaktív óra tervezésében. Ezt a munkát már meg is kezdtem, hiszen pedagógusként sok-sok fiatalra, kollégáim segítségével pedig még több fiatalra lehetek hatással, ez a multiplikátor szerep pedig felelősség.